

Tizenöt éves az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

A magyarországi információs kárpótlás intézményének tágabb társadalmi-politikai környezete*

Bő két évtizeddel ezelőtt a változást akkoriban elkerülhetetlennek tekintőkön belül sokféle – sokféle múlttal és sokféle jövőképpel – egyre gyarapodó szerveződésekben „nyüzsögve” voltak (voltunk) együtt. Sokfelé is szóródott a „Tovariszi Konyec!” rendező csapata, éppen úgy, mint az egykori támogatók és ellendrukkerek garnitúrája. Akkoriban úgy tűnt, hogy a jövőformáláshoz kapcsolódó naponkénti döntéskényszerek jelentik a komolyabb, érdemi kihívást. A múlt szennyesével való bíbelődéshez képest mindenképp: attól elsősorban feledéssel akartunk szabadulni.

A végbement változások közepette valóban soknak tűnhet az 1997-ig tartó tétováság, amíg sokféle feladatkörrel – információs kárpótlás, átvilágítás segítése, iratgyűjtés, múltfeltárás – létrejött a Történeti Hivatal. Számosan vélik úgy, hogy késedelmeskedtünk. Mintha csak az 1956-ra vonatkozó egyik markáns közgondolkodási vonulat – a „mindent késve” – áfium uralkodott volna. Késedelmeskedtünk – úgymond – a múlt reprezentánsainak félreállításában és fedőnéven szolgáló szekundánsaik leleplezésében. Ez az „utólag bölcs” nézőpont viszont feledni látszik, hogy az átmenet kezdetén politikai, sőt társadalmi konszenzus formálódott abban a tekintetben, hogy ezúttal – nyolc korábbi huszadik századi rendszerváltáshoz képest – számonkérő székeket, vészbíróságokat, B-listákat nélkülöző lehet az átalakítás. Azoknak, akik az előző századnak akár csak a felét megélték (megéltük), volt elég egyéni és kollektív tapasztalatu(n)k a gyakori rendszerváltások ún. igazságtevéseinek visszásságairól, felemásságairól is.

Behelyezhető a társadalmi elégtételszerzés kérdése a rendszerváltó országok nemzetközi mezőnyébe is. Berlinhez képest valóban kimutatható késedelem, mert ott a hidegháborús Fal leomlásához társuló tömegmozgalom a Bastille-ra emlékeztetően rohamozta meg a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium, a hírhedt Stasi épületét már 1989 őszén. (S ezt kihasználva csempészte ki onnét a hátsó kapun a CIA a neki fontos dokumentumok sokaságát – pontosan tudták, hogy mit és hol keressenek.) Az ezzel együtt összeomló NDK átalakulási forgatókönyve – s benne a múltfeldolgozás mikéntje – leginkább Bonnban fogalmazódott: egyre inkább a német újraegyesítéssel belsővé lett „külső” rásegítés határozta meg a kommunista múlttal való szembesülés módját és ütemét.

A többi rendszerváltó országban – már ahol egyáltalán sort kerítettek rá – mindenütt „önerőből” kellett kimunkálni a múlttal való szembesülés „politikailag korrekt” új mechanizmusait, intézményeit. E kihívást illetően a „Münchhausen báró”-effektus volt az egyedüli közös jellemző. Ugyanarra a vezérmotívumra Varsótól Szófiáig minden országban más-más változat született a múlttal való szembesülés intézkedési tartalmát és intézményi formáit tekintve. A történelmi örökségek különbözősége és az eltérő aktuális társadalmi-politikai sajátosságok együttesen formálták az egyes országok saját, egymástól eltérő megoldásait. Ez jellemezte a – Berlin után elsőként – Budapesten 1997-ben létrehozott levéltárat is, amelynek a kommunista korszak titkosszolgálati iratait kellett egybegyűjtenie.

Magyarországon annak idején e kérdés rendezése az ún. átmeneti, rendszerváltó törvénycsomag részét alkotta, s bizony, nem gondoltuk, hogy ez az „átmenetiség” ilyen

* Elhangzott 2012. október 4-én, a *European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files* delegátusainak jelenlétében az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára fennállásának 15. évfordulója alkalmából Budapesten rendezett jubileumi konferencián.

hosszan elhúzódik.¹ Az erre adható magyarázatok ugyancsak sokfélék lehetnek. Magam most csak két szembetűnő okra térek ki. Az egyik: a Történeti Levéltár működése közepette vált nyilvánvalóvá, hogy mennyivel kevesebb a fennmaradt iratok mennyisége ahhoz képest, amennyivel számoltunk. Ami végül levéltárba került, csak a kisebbik hányada – harmada vagy negyede – annak, amennyi egykoron valószínűsíthetően keletkezett.

Az elhúzódás másik oka egy újabb keletű, aktuális társadalmi-politikai átalakulásra vezethető vissza. Arra, amit a Történeti Levéltár elmúlt évi működéséről szóló jelentése már címében is jelez: „nemzedékváltás”.² A hívószó a kommunizmus évtizedeit átélő – megszenvedő – derékhad fiaira, még inkább az unokák generációjára utal. A közvetlenül érintett nemzedék tagjai közül azok, akik tényleg kíváncsiak voltak rá, hogy mit is hordtak össze róluk az egykori titkosszolgálatok, többnyire már kérték és meg is kapták a rájuk vonatkozó fennmaradt iratokat. Alighanem ugyancsak számosan lehettek – lehetnek – viszont olyanok is, akik nem kívánták újra végigszenvedni egykori meghurcoltatásuk, megaláztatásuk gyomorforgató titkosrendőrségi görbe tükrét. Esetleg ódzkodtak azzal szembesülni, hogy egykori baráti körükből – netalán éppen családi, rokoni körből – kik és milyen képtelenségeket fabrikáltak össze róluk, hogy ezzel segítsék elő saját boldogulásukat, karrierjüket. Most meg arról szól a beszámoló, hogy a közelmúltban egy újabb iratigénylés-cunami öntötte – önti – el a levéltárat, s a megugró számú igénylések között szembetűnően megszorodott az ún. „unokageneráció” tagjaitól érkező megkeresés.

Töprenghetünk, hogy erre az újabb keletű érdeklődésözönre a többgenerációs „családon belüli szolidaritás” ad-e magyarázatot, vagy éppen az ellenkezője: az államszocializmus évtizedeiben általánossá lett atomizált, „kiscsaládi” – illetve az egyre szaporodó „csonkacsaládi” – környezetben felcseperedett ifjabb nemzedék identitáskeresése. Nem zárható ki e két összetevő tudatos – vagy önkéntelen – keveredése sem. Nem utolsósorban a felmenőknek való utánajárás lehet a motiváció. Ez a nemzedék már olyan megsokszorozódott – halmozottan mediatisztált – információözönben nőtt fel, s ebben oly mértékben harapózott el a hírverseny által visszhangosított „ügynökkérdés”, hogy számosan saját állampolgári, „civil” kompetenciájukban akarnak a dolog végére járni. Ez látszik beszüremkedni a közpolitika területére is. Elsődlegesen a fiatalabb generáció reprezentánsai szorgalmazzák újult erővel a múlttal való szembenézést, köreikben fogalmazódik meg újólág az „öntsünk tiszta vizet a pohárba” igénye – el egészen a személyes felelősségkeresésig, illetve annak lehetőség szerinti megtalálásáig, a konkrét, számonkérést sem kizáró nevesítésig. (Ezekről persze rendre hamar kiderül, hogy nem „a régi dicsőségnek” – esetünkben a közelmúlt dicstelenségének – való utánajárás a múltfirtatás igazi motiválója, hanem a póre aktuálpolitikai legitimáció.)

Ez egyben azt is jelenti, hogy noha a Történeti Levéltár annak idején a rendszerváltó átmenet egyik intézményeként jött létre, még nem ért küldetése végére. A rendszerátalakítás harmadik évtizedében s másfél évtizedes működését követően is további igény van arra, hogy részese legyen a kommunista múlttal való szembesülésnek, hogy időközben felhalmozott tudástökéjével segítse mind az egyéni információs kárpótlást, mind pedig a múlt század második felében Magyarországon történtek részletekbe menő megismerését. Ismét csak két példát hadd említsek e további szükséglet alátámasztására. Egy „unokagenerációs” érdeklődő megkeresése nyomán most bukkantunk rá a kérelmező nagyapjának hat évtizeddel ezelőtti halálát és titkos eltemetésének körülményeit őrző iratokra. Rákosi Mátyás sztálinista terroruralmának éveit már tekinthetnénk történelmi múltnak, csak hogy visszatérően előfordul, hogy most dőlnek ki „csontvázak a szekrényből” – a koszlott levéltári iratokból. Pontosabban, még mindig nem került elő mindenki: alig néhány hete, hogy közreadtunk egy összefoglalót a

¹ A jogszabályi környezet változásairól lásd Kónyáné dr. Kutrucz Katalin összegzését ezen írás után, az „átmenetiség” kinkeserveiről pedig Gyarmati György: *Kísértő közelmúlt – avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje*. ÁBTL–L’Harmattan, Budapest, 2011.

² *Nemzedékváltás. Beszámoló az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2011. évi működéséről*. ÁBTL, Budapest, 2012.

recski rabmunkatábor „pokolbéli víg napjairól”.³ Abban – a rendelkezésükre álló források alapján – megpróbáltuk összeszámlálni és nevesíteni mindazokat, akik ott őrizetesként megfordultak. Még éppen csak hogy elkezdődött a kötet forgalmazása, de máris többen jeleztek vissza a szerzőknek: rokoni, illetve ismeretségi körükből igenis gyarapítani tudják a névsort olyanokkal, akik Recsken raboskodtak, de nem találták őket az elősoroltak között. A forráshiányt – ma még –, úgy tűnik, képes valamelyest ellensúlyozni a múltfeltárás publikációkon keresztül történő „társadalmasítása”.

Nehéz megjövendölni, hogy mikor érünk a végére e „végtelen történetnek”, de azt bizonytalán állíthatjuk, hogy még messze nem tartunk ott. S alighanem a többi térségbeli ország sem. A Stasi iratáradatát őrző és gondozó BStU intézet esetében néhány éve Berlinben felmerült: a mostani évtized elejére integrálódnia kellett volna a németországi nemzeti levéltár, a Bundesarchiv szervezeti rendjébe. Az időpont elmúlt, a Bundestag kinevezte a BStU új igazgatóját, s az intézmény megszüntetése – legalábbis egyelőre – lekerült a napirendről. Az elmúlt évben, amikor a budapesti Történeti Levéltár iratanyagát illetően is felmerült egy megdöbbenést keltő gondolat, nemkülönben megtapasztalhattuk külföldi társintézeteink szolidaritását. Tudunk róla, hogy Romániában – többek között a CNSAS által őrzött iratok feltárásának hozadékaként – a közelmúltban bukkantak rá Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök egykori megfigyelési iratainak egy terjedelmes kontingensére. 236 újabb dossziéről van információnk, ami több mint félszáz ezer iratoldal. Milyen mértékben lehetett szponzorált a Securitate, ha egy – igaz, megkülönböztetett – személyre képes volt ennyi iratot termő/termelő lehallgatót, operatív technikát, hivatásos apparátust és ügynökhálózatot fordítani évtizedeken át. S mennyi időbe, energiába kerül majd ennek autentikus történeti feldolgozása? Meghurcoltak százezrei tekinthetők még „temetetlen holtaknak”, s a kollektív nemzeti emlékezetet a minél számosabb egyedi sorsok megismerése gyarapíthatja. Ennyiben a budapesti Történeti Levéltár is a magyar nemzeti emlékezet letéteményese: úgy, ahogy ezt az intézményt több szomszédos országban is nevezik: ilyen a lengyel vagy a szlovák Nemzeti Emlékezet Intézete. E reinkarnálódott Antigonék feladatai megsokszorozódnak a jelenkorban, midőn a közelmúlt bűneit kísérlik meg – legalább virtuálisan – orvosolni.

A Történeti Levéltár 15 évéről – címszavakban

A budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 15 éve jött létre. Jogelődjét – Történeti Hivatal néven – 1997-ben létesítették, az intézmény 2003 óta működik jelenlegi nevén. A Történeti Levéltár a magyarországi államszocializmus évtizedeiben tevékenykedő titkosszolgálatok fennmaradt iratait őrzi. Szaklevéltári feladatköre egyfelől a kommunista titkosszolgálatok tevékenysége révén joghátrányt szenvedett – vagy ténylegesen meg is hurcolt – személyeknek (jogutódaiknak) hozzáférhetővé tenni a róluk fennmaradt iratokat.

Az elmúlt másfél évtizedben mintegy 30 000 hozzánk fordulóból közel tízezer állampolgárnak több mint félmillió (545 000) iratoldalt juttattunk: ez jelenti az *egyéni információs kárpótlást*. Rögtön hozzá kell ehhez tenni, hogy igazából ez a feladat különbözteti meg az ÁBTL-t minden más köz- vagy magánlevéltártól. A hozzánk forduló állampolgárt – törvény adta jogán – elsődlegesen a munka „kimeneti” (output) oldala érdekli: az, hogy egykori megfigyeltségéről, meghurcoltatásáról minél teljesebb tájékoztatást kapjon. Ehhez viszont a Történeti Levéltárnak nem csupán elvileg, hanem ténylegesen tudnia kell, hogy – a jelenleg rendelkezésre álló mintegy hatvanmillió oldalon – egy-egy állampolgárról, mely dosszié (dossziék) mely oldalain lelhető fel releváns adat vagy szöveg(rész). E nélkül ugyanis aligha teljesülne az egyéni információs kárpótlás. Ehhez képest egyetlen más levéltárnak sincs olyan feladata, hogy bárkiről – lehetőség szerint – minden előfordulási „forráshelyet” felderítve szolgáltatson az érintettre vonatkozó tudnivalót. A példa fordítottjával talán még inkább szemléltethető a mondandó lényege. A leginkább időigényes egy-egy hozzánk forduló számára nemleges választ adni: amíg ugyanis a feladatát végző referens a „végére jár” annak, hogy az

³ Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: „Állami titok”. *Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon, 1945–1953*. ÁBTL–L’Harmattan, Budapest, 2012.

igénylőről tényleg nincs fellelhető adat, adott esetben több munkaórát emészt fel, mint másik öt állampolgár számára a megtalált iratok (iratmásolatok) előkészítése.

Továbblépve, ugyancsak iratainkon nyugszik az ún. *kollektív információs kárpótlás*. A Történeti Levéltár kutatói jogosítvánnyal látogatók számára az eltelt tizenöt évben – közel ötezer kutatási tárgykörre – több mint háromnegyed millió (787 000) iratot adtunk ki másolatban. Utóbbi esetben az is figyelembe veendő, hogy egy-egy kutató a fénymásolásra kijelölt iratoknak akár a sokszorosát nézi át eredetiben, ennyi irat előkészítésére tart igényt. Ennek hozadéka a kollektív információs kárpótlás egy-egy újabb darabja, dokumentumközlés, tanulmány, könyv, esetleg film változatban.⁴

Arról sokféle legendát hallhatott a kortársak eziránt érdeklődő hányada, hogy a békés, „tárgyalásos” rendszerátalakítás éveiben a titkosszolgálati iratok számottevő része – Magyarországon legalábbis – szép csendesen elkallódott, eltűnt-eltűntették: bottal üthetjük a nyomát.⁵ Az kevésbé közismert, hogy az információs kárpótlás intézményének megalakulása nyomán a maradék hányad, mondhatni, „szénakazalként” érkezett a levéltárba. Mindmáig a napi munka része, hogy helyreállítsuk a titkosszolgálatok munkavégzési lenyomatainak azt az „irattári rendjét”, amely egykori tényleges működésük során talán soha nem is létezett. A Történeti Levéltár falai között folyó munkának legkevésbé látványos – de elsődleges fontosságú – része, hogy a megkapott, gyakorta erősen rongálódott iratok szemétdombját a múltfeltárás előfeltételeként megfelelő logisztikai rendbe illesszük. *A rendezetlen összevisszaságban érkezett holt iratokból a levéltárosi gondozás révén lesz érdemileg hasznosítható történeti forrás*. Eközben válik rekonstruálhatóvá például az intézménytörténethez nélkülözhetetlen szervezeti-működési séma – annak változása –, és ennek hozadékaként tárható fel az is, hogy kik, mikor, milyen beosztásban működtették a pártkulisszák mögötti titkosszolgálatok gépezetét. (Szakzsargonban ezt hívják archontológiának.)

E nyomvonalon haladva adja magát a következtetés: a titkosszolgálati iratok hozzáférhetővé válása érdemi adalékokkal gazdagíthatja a huszadik század második felében regnáló államszocialista berendezkedés *politikátörténeti* feldolgozását, megismerését. De itt azonnal fordítok is mondandóm irányán. Irataink belső tematikai arányait nézve mintegy 12 százaléknyi anyaghányad tudósít a politikátörténethez közelebb álló intézménytörténetről (szolgálatok működési iratai),⁶ ugyanakkor a túlnyomó többség (kb. 81%) informál a megfigyeltekről, a meghurcoltakról, a huszadik század második felének passióját végigjárni kényszerített áldozatokról, akiknek döntő többsége – régies szófordulattal élve – „a köznép” politikai névtelenjeiből került ki. A vizsgálati, megfigyelési, nyomozati iratok – de alkalmasint még a pletykálkodástól sem idegenkedő besúgójelentések számottevő hányada is – *a társadalmi megélés-elszenvedés* formaváltozatainak lenyűgöző vagy éppen elborzasztó sokféleségét rejt. Azaz, a titkosszolgálati iratok Magyarországon fennmaradt hányada sokkal inkább *a korszak sok nézőpontú társadalomtörténeti megismerhetőségének sajátos kincsesbányája*. Persze, türelmes és sziszifuszi kutatómunka hozadékaként, a szakmai konvenciók betartása közepette érvényesített forráskritikával, miközben – esetenként – az intuíció sem nélkülözhető.

Harmadik törvény szabta feladata a Történeti Levéltárnak, hogy maga is részt vegyen az őrzött dokumentumokra támaszkodó történeti múltfeltárásban. A levéltár szervezeti rendje – munkatársainak belső létszámaránya – elsődlegesen az előbb említett két feladat teljesülését szolgálja. A túlnyomó többségben lévő, levéltárosként tevékenykedő kollégák közül viszont többen kettős elhivatottsággal teszik a dolgukat:

⁴ Esetünkben a kutató nem a Történeti Levéltár alkalmazásában álló – magyar vagy külföldi – személyt jelent. Magyarországon a törvényi szabályozás sokkal szélesebb körben bízta a kollektív információs kárpótlást is jelentő történeti múltfeltárást „külső” professzionistákra, mint némely más posztszocialista ország esetében.

⁵ Tegyük hozzá rögtön, hogy az államszocializmus regnálása idején, különösen 1956 októberében voltak jelentős – részben a forradalmárok által végzett, részben „cégen belüli” – iratpusztítások, a Kádár-korszakban ehhez visszatérően társultak különböző szempontú selejtezések, iratmegsemmisítések.

⁶ A fennmaradó 7 százaléknyi irat szól az ún. ügynökökről, besúgókról – mint szervtörténeti dokumentum –, hiszen a hálózati személyek által készített (besúgói) jelentések már ismételtelen a megfigyelték sokaságáról informálnak.

archiváriusi feladataik mellett vállalnak részt Magyarország közelmúltjának történeti rekonstrukciójából. Hozzájuk képest igencsak szerény létszámú a levéltár főhivatású kutatóinak a száma. Ennek megfelelően próbáltunk meg lehetőségeinkhez mérten bekapcsolódni annak a korszaknak a történeti feltárásába, amelyet a levéltár gyűjtőköre – illetve időkerete – lefed. Nem számítva az Országgyűlés tájékoztatását szolgáló éves beszámolóinkat, eddig mintegy félszáz önálló kötetet adtunk közre – részben kollégáink saját munkáiként, részben tanulmánykötetként vagy forráspublikációként. További két tucat – többnyire a levéltár forrásait hasznosító, de más intézménynél dolgozó kolléga szerzőségét dicsérő – kötet közreadását támogattuk. Emellett épp a napokban éri el a százat azoknak a jelenkor-történeti közleményeknek a száma, amelyek a levéltár saját elektronikus folyóiratában, a *Betekintő*ben láttak napvilágot.⁷ Közel félezer olyan további tanulmány, forrásközlés fűződik a Történeti Levéltár munkatársainak nevéhez, amelyet mások által gondozott tanulmánykötetekben, folyóiratokban tettek közkinccsé. Nem tisztünk megítélni, hogy az éves átlagban háromkötetnyi teljesítmény, illetve hogy hetente egy-egy újabb szakmai publikáció került ki a levéltár munkatársainak tolla alól, sok-e vagy kevés. Ennyire tellett.⁸ Mindenesetre a fentebbi „magamutogató” adatok – ismereteink szerint – egyharmadát teszik ki azoknak a múltfeltáró *szakmai közleményeknek*, amelyek az elmúlt másfél évtizedben a Történeti Levéltár anyagait hasznosítva születhettek meg. Ez persze bizonyára csak nagyon hozzávetőleges adat. Nem azért, mert a mérleg készítésekor mellőztük a történetinek látszó „ügynökvadász” publicisztikát, illetve a főként ennek kapcsán „gittet rágó” zszurnalisztika özönét. Sokkal inkább azért, mert annak a több száz úgynevezett „külső” kutatónak a munkásságát is képtelenség nyomon követni, akik Clio szolgáljaként látogatják hűségesen kutatótermünket, miközben közülük is csak kevesen emlékeznek a régi tradícióra: a magára adó kutató egy-egy példányt eljuttatott valaha annak a levéltárnak a könyvtárába, amelyiknek az anyagai között búvárkodott. (Ennek pótlását megkönnyítendő: titkarsag@abtl.hu)

Megszakítom az „önfényezést” szakmai teljesítményük/teljesítményünk(?) tekintetében, ily módon megsértve több kollégámat, akik a levéltár több mint kéttucatnyi kiállításának létrehozásán – és fizikai installálásán – annyit fáradoztak, holott erre éppoly részletességgel illene kitérni, mint az évek óta nagy népszerűségnek örvendő rendezvény-sorozatunkra, a *Történelmi Kávéház*ra. (Valamelyes gyógyír lehet számukra, hogy a legjelentősebb, a recski rabmunkatábor területén létesített kiállításunkról a jubileumi program délutáni részében két formában is megemlékezünk.)

Az elmúlt tizenöt év egy másfajta számadást is lehetővé tesz – ha éppen nem megkövetel. A levéltár alapításának évében, mindenfajta beosztást számba véve, 42-en kezdtük a munkát. Egy szűk évtizede 98–99 fő a „normál létszámunk”. E beszámolóra készülve viszont én lepődtem meg a leginkább, hogy ennél jóval többen megfordultak

⁷ A *Betekintő*ről lásd még Okváth Imre, illetve Cseh Gergő Bendegúz – Petrikné Vámos Ida tanulmányait a lap jelen számában.

⁸ A levéltár önálló kiadványainak jegyzéke minden újabban közreadott kötetünk végén megtalálható. A munkatársak egyéni publikációs jegyzéke pedig az Országgyűlés számára készített – szintén publikus – évenkénti jelentéseinkben olvasható. A Történeti Levéltár fennállásának 15. évfordulójához kapcsolódóan megjelentetett önálló kiadványok: Gyarmati György: *Kísértő közelmúlt – avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje*. ÁBTL–L’Harmattan, Budapest, 2011; *Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*. (Levéltár-ismertető.) Budapest, 2012; *The Historical Archives of the Hungarian State Security*. (Archives-guide.) Budapest, 2012; Bank Barbara – Gyarmati György: *Recsk. Kényszermunkatábor, 1950–1953*. (Kiállításalkauz.) ÁBTL, Budapest, 2012; Bank Barbara & György Gyarmati & Mária Palasik: *Recsk. The Hungarian Gulag, 1950–1953*. ÁBTL, Budapest, 2012; Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: „Állami titok”. *Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon, 1945–1953*. ÁBTL–L’Harmattan, Budapest, 2012; *A nagy testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyarországi titkosszolgálatok tevékenységéről, 1945–1989*. (Szerk. Gyarmati György és Palasik Mária.) ÁBTL–L’Harmattan, Budapest, 2012; *Big Brother’s Miserable Little Grocery Store. Studies on the History of the Hungarian Secret Services After World War II*. (Ed. by György Gyarmati & Mária Palasik.) ÁBTL & L’Harmattan, Budapest, 2012; *Prelude to Demolishing the Iron Curtain*. (Ed. by György Gyarmati.) ÁBTL & L’Harmattan & City of Sopron, Budapest–Sopron, 2012; *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. (Szerk. Cseh Gerő Bendegúz – Okváth Imre.) ÁBTL–L’Harmattan, Budapest, 2012 (megjelenés alatt).

nálunk – régi szóhasználattal élve – „munkakönyves” főállású munkatársként. Több mint húsz fő a levéltárból vonult nyugállományba, de voltak olyanok is, akiknek szó szerint meghaladta az erejét a minden kollégától megkövetelt naponkénti maximális erőfeszítés, s másutt kereste – keresi – boldogulását. Hozzáteszem, utóbbiakat is fenntartás nélkül meg lehet érteni. A Történeti Levéltár fennállása óta három és fél épületrekonstrukciót, átépítést élt át, folyamatos üzemmód közepette, s bizony, nehéz úgy előkészítendő iratra koncentrálni, kárpótlást igénylő állampolgárral vagy éppen külső kutatóval konzultálni, hogy közben verőfényes égbolt alatt is „zeng a ház”; falat és födémeket remegtetően dübörög az exkavátor vagy a légkalapács – 8-10 méternyi közelségben. A három utáni „fél” pedig az a tartós felfordulás volt, amelyet több mint egy éven át – az alább még érintendő – iratmentő vállalkozásunk technikai eszközeinek elhelyezése és logisztikai megszervezése okozott.

A létszám és az ellátandó feladatok dinamikája – azt is mondhatnám, anomáliája – két másik összevetésben tehető köznapi módon megfoghatóbbá. Az egyik metszet: noha a Történeti Levéltár – az őrzött iratok terjedelme tekintetében – az ország legkisebb levéltárai közé tartozik, kutatóforgalma alapján mégis a legnagyobbakkal vetekszik. Az utóbbi fél évtizedben hozzávetőleg ugyanannyi iratmásolatot adtunk ki évenként „külső” kutatók igénye alapján, mint az archivárius szakma létszámában többszörös, őrzött iratainak mennyiségében pedig több mint huszonkétszeresen nagyobb – s egyben a legpatinásabb – intézménye, a Magyar Országos Levéltár, mely éppen napjainkban „bucskázik át a fején”, hogy Magyar Nemzeti Levéltárként kezdje működésének új korszakát. Kívánjunk nekik sikert és főként kellő muníciót az intézményi metamorfózishoz.

Nemkülönben az elsők között vagyunk az országban a modern levéltáraktól egyre inkább elvárt elektronikus iratkezelés tekintetében. A Történeti Levéltárban a belső munkafolyamat minden egyes szakasza – és azok lépésenkénti dokumentálása, „belső ellenőrzése” is – elektronikus láncolaton keresztül zajlik. Magyarán az állambiztonsági iratokban való eligazodás speciális többléteződés közepette sajátították el kollégáink az elektronikus levéltári munkafázisok fortélyait is. Miután a levéltár törvény szabta szolgáltatási feladatköre – mint fentebb említettem – output szemléletű, a kutyát sem érdekli, hogy mi rejlik az ABTLINFO „fedőnév” mögött. Ez a naponta bővülő elektronikus adatbázis funkcionális munkavégzésünk szíve, egyben a második világháború utáni magyar titkosszolgálati szervek legkiterjedtebb „komplex” adattára, és a benne való eligazodást nélkülözhetetlenné tevő know-how. Ha tetszik, virtuálisan „újraépítettük” a kommunista pártgyeduralom államvédelmi-állambiztonsági rendszerét úgy, hogy ténykedésük „társadalmi lenyomatát” is hozzárendeltük – értve ezen a megfigyelték, meghurcoltak regiszterét is. Mindezt persze csak olyan átláthatósági szintig tudtuk – tudjuk – elvégezni, amilyen mértékig a levéltárba került irategyüttes lehetővé teszi, de ez mégiscsak a legszélesebb körű és igény szerint aktiválható, többregiszteres tudástár.

Az egykori titkosszolgálatok hivatásosaira, hálózati személyeire és a rendszer megfigyeltjeire-meghurcoltjaira vonatkozóan ez a – keresztlekérdezésekre is alkalmas – tudásbank és az ebben való „bankolás” egyedi, semmilyen mesterképzésen vagy akár posztgraduális kurzuson el nem sajátítható, önálló fejlesztésű szellemi termék: ennyiben is unikális az ÁBTL a magyar levéltári rendszerben. És ennyiben is egyedi a mindezt létrehozó levéltáros-informatikus csapat, illetve az ennek használatát elsajátító kollektíva. Mindennek ráadásul elkészítettük azt a kutatók számára hozzáférhető, „felhasználóbarát” verzióját is, amely változat – az adatvédelmi kötelezettségekre tekintettel – némileg redukált információitemet jelenít ugyan meg, de ebből a kellően bőséges információ-étlapból a kutató akár saját maga számára állíthatja össze a kutatási témájához kikérni gondolt forrás-menüt. Az előkészületi fázisban megkerülhetetlen tömeges iratdigitalizálás miatt kapcsolhatom ehhez a részhez azt az elmúlt évben lezárult, a Norvég Alap támogatásával végrehajtott iratmentési, savtalanítási és konzerválási projektünket, melynek keretében a leginkább rongálódott mintegy 1 300 000 iratunk élettartamát, használhatóságát sikerült több évtizeddel meghosszabbítanunk.

Többet erről se szólok, mert a vonatkozó szakmai beszámoló – honlapunkon túl is – több helyen olvasható.⁹

A másik összevetés nemzetközi vonatkozású. A posztoszocialista országokban hozzánk hasonlóan életre hívott társintézményekhez viszonyítva a budapesti Történeti Levéltár (majdnem) a legkisebb létszámú. Ez persze a kezelt iratmennyiség volumene mellett abból is ered, hogy országonként különböző szerkezetben, illetve eltérő feladatkörökkel ruházták fel a közelmúlt feltárását „gondozó” intézményeket. E differenciákból adódik, hogy a budapesti Történeti Levéltárban esetenként még szakreferens sincs olyan feladatokra, amit – vagy amelyeket – másutt önálló szervezeti egység (osztály) intéz. Ugyanígy nem tudunk olyan gyakorisággal és olyan széles tematikák mentén szervezett konferenciákra előadót küldeni, mint amilyen kondíciók némelyik társintézményünk számára rendelkezésre állnak, mindenesetre – velünk ellentétben – van rá témaspecialista, szervező apparátus és nem utolsósorban megfelelő anyagi háttér. Éppen „kisinin” voltunk miatt hatványozottan fontos számunkra a posztoszocialista országok társintézeteinek időközben létrejött nemzetközi szervezete. Hivatalos nevén *European Network of Official Authorities in Charge of the Secret Police Files*, de mi magunkat egymás között csak „hét nővérnek” hívjuk. Fontos volt ez az egymásra figyelés, midőn szófiai társintézetünk veszélyeztetése idején Brüsszelig és Strasbourgig menő szolidaritás szerveződött. Különösen fontos volt ez számunkra az elmúlt évben, midőn felmerült, hogy a budapesti Történeti Levéltár iratanyagát „eredetiben” kellene visszaszolgáltatni az egykoron megfigyelteknek, meghurcoltaknak. A „hét nővér” társintézetei élénk figyelemmel kísérték a magyarországi fejleményeket, és szolidaritásukat nyilvánították a budapesti Történeti Levéltárnak, amelyik a parlamentet és az illetékes minisztériumot petíciózta e kellően végig nem gondolt „ötlet” visszavonása érdekében. Az erőfeszítés eredményre vezetett: többek között emiatt is lehetünk most itt együtt e jubileumi rendezvényen. Az intézetek közötti rendszeres – és nem csupán vezetői szintű – szakmai konzultációk legalább olyan fontosak a retrospektív iratmegismerésben, mint a múltfeltárás újabb hozadékának prezentálása közös konferenciáinkon.

Ugyancsak a „munka-barátság” indukálta kölcsönös odafigyelés hoz elő szomorú epizódokat is. Emlékezzünk meg Ján Langosról, a szlovákiai Ustav Památi Národa (Nation’s Memory Institute) első elnökéről, a lengyel Instytut Pamięci Narodowej (Institute of National Remembrance) nála is fiatalabban elhunyt elnökéről, Janus Kurtyka úrról, valamint Ticu Dumitrescu úrról, akit mint a romániai CNSAS-t létesítő törvény atyját ismerhettünk. Talán nem veszik tolakodásnak, ha ehhez hozzáteszem, hogy a budapesti Történeti Levéltár az elmúlt évtizedben két aktív kollégáját és két nyugdíjas munkatársát temette el.

Végül engedjenek meg néhány szót a jelen helyzetről és a kilátásainkról. Legújabb fejleményként annyit mondhatunk az információs kárpótlás tekintetében, hogy ez év első felében egy állampolgári iratigénylés-cunami öntött el bennünket. Négyeszer annyian fordultak hozzánk 2012 első felében, mint az évtizednyi „átlagos” érdeklődés, és ez közel annyi, mint a megelőző négy évben érkezett megkeresések együttes száma. Ha azt veszem figyelembe, hogy a feladathoz rendelhető létszám tekintetében eddig is „csúcsra járatva” üzemeltünk, ez az újabb kihívás ténylegesen haladja meg teljesítőképességünket abban az értelemben, hogy a hozzánk fordulóknak belátható időn belül reményük legyen hozzájutni az őket megillető iratokhoz. De fogalmazhatnék úgy is, hogy a Történeti Levéltár iratainak alig van olyan szegmense, amely éveken – netalán évtizedeken – érintetlenül porosodna, mert senki nem kíváncsi rá. Ellenkezőleg, szó szerint élő, illetve újraélesztett, kis túlzással szinte naponta átforgatott, intenzív hasznosulása a nálunk őrzött irategyüttes.

Ehhez várható az év hátralevő részében a magyarországi Nemzeti Emlékezet Bizottságának életre hívása. Az még nem tudható, hogy milyen múltfirtatási körökre terjed majd ki ezen új szervezet „profilja”, akciórádiusza, de nem igényel különösebb

⁹ Cseh Gergő Bendegúz: Államvédelem és állományvédelem. Tömeges iratsavtalanítási program a Történeti Levéltárban. In *Nemzedékváltás. Beszámoló az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2011. évi működéséről*. ÁBTL, Budapest, 2012. 39–55. Lásd még *Levéltári Szemle*, 2012. 2. sz. 42–51.

jóstehetséget annak valószínűsítése, hogy tevékenységük döntő mértékben alighanem a Történeti Levéltár iratainak információira fog igényt tartani. Ezt illetően csak Cromwell bonmot-jának parafrázisával tekinthetünk a jövőbe: „bízunk Istenben és szárazon tartjuk a puskaport”. Reménykedünk abban, hogy a jogalkotók – a helyszűkével is kínlódó Történeti Levéltár csúcsra járatott üzemmódja ismeretében – az újabb ránk váró feladatokkal arányos munícióról is gondoskodnak.